

Technokrácia és hatalmi elit*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2026.2.7>

Egy recenzióban szokatlan a könyv rövid bevezetőjének jelentőségét méltatni. Most mégis ezt teszem. Bódy Zsombor mesz-sze túlnőve témája keretein a 20. század egyik jellegzetességét a technológia fejlődésében, a szaktudás felértékelődésében látja, a technokraták és a politikusok együttműködésének jelentősé-gére hívja fel a figyelmet. Ezt olyannyira fontosnak tartja, hogy egy későbbi alfejezetben (*Szaktudás és szakértők Nyugaton és Keleten*) ismét visszatér rá, ráadásul e folyamatot a kapitalista vagy az államszocialista berendezkedéstől függetlennek ítéli, és elválaszthatatlannak a múlt század modernizációs folyamatai-tól. A technológiai előrehaladást a fejlődés legfontosabb sajátos-ságának nevezi, ami a mindennapi életünk átalakításában is kulcsszerepet játszott. Megfejelem ezt a kijelentéssel, hogy „a 20. századi társadalmakban a döntéshozatal jellemzően mindig szaktudáson alapul, amely hajlamos magát politikailag semlegesnek tartani, de ettől még végső soron politikai természetű” (27.). Vagyis legitimál, sőt az előző évszázadokhoz képest a tudás és hatalom összefonódik és – bár eltérő módon és erősséggel – a világ legtöbb politikai felépítményét máig jellemzi.

A bevezető szavak kísértetiesen emlékeztetnek az 1940-es évek végétől az 1970-es évekig tartó rendkívül gazdag nyugati és keleti irodalom megállapításaira, amelyek az emberiség számára

* BÓDY Zsombor: *Technokraták a pártállamban. A szakértelem és a hatalom dinamikája a szocializmusban*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2025. 223 p.

a technológiai fejlődés megváltó reményében fogalmaztak biztató jövőképet. Olyannyira, hogy a korszak egyik vezető ideológusa, a francia Raymond Aron a két világrendszer konvergenciájának prognózisával is megfejtette mindazt, miszerint az elitista (állam) szocialista rendszerek csak annyiban különböznek a tőkés pluralista változattól, hogy autoritárius megoldással párosítják azt.

A 20. század hozzávetőlegesen utolsó harminc évében ugyan a szkepszis vált uralkodóvá, és a tudományba vetett hit megrendült, de ettől a tudomány és technika még élte a maga életét. Szimbolikusan ezt fejezte ki nálunk Marx György 1968-as *Gyorsuló idő* című tanulmánya, majd másfél évtizeddel később Bródy András *Lassuló idő* című könyve.¹ A hatvanas évektől a tudományos-technikai forradalom tétele része lett a hivatalos marxizmus-leninizmusnak, tanították a Politikai Főiskolán és a tudományos szocializmus tanszékeken. Bródy András gondolatmenete viszont a rendre visszatérő válságokra, háborús apokalipszisekre, a tudományos eredmények lefékeződésére, zsákutcába jutására alapozódott.

Századunkban együtt élünk a szkepszissel, miközben aligha vitathatóak a csodával határos tudományos eredmények. Az orvostudomány, a számítástechnika, a mesterséges intelligencia forradalma hatalmas változást hozott az életviszonyokban, egyben a politikai vezérlés és a technokraták kapcsolatában. A tudományos és mérnöki tudás bővülő súlya szemmel látható főként a nagyhatalmak katonai-műszaki-tudományos potenciáljában. A multinacionális cégekben a kreativitás növekvő befolyást szerez, már nem egyszerűen technokrata szubelitről beszélünk, hanem a politikai elittel egybefonódó elitről, ami legvilágosabban az Amerikai Egyesült Államok példáján látható. Ezeknél a technostruktúráknál újabban a broligarchia – a haver („bro”) és az oligarcha szavak egyesítéséből származó férfiuralom – fogalmat pedzegeti a társadalomtudomány.

Természeteszerű, hogy a történész is szívesen nyúl vissza a napjainkat izgató téma előzményeihez. A könyv persze nem jut

¹ MARX György: *Gyorsuló idő. Új írás*, 1968/1. 69–83.; BRÓDY András: *Lassuló idő. A gazdasági bajok magyarázatához*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

el a rendszerváltással bekövetkező fordulatig, nem teszi fel a kérdést, hogy hova tűnt el az a terjedelmes technokrata potenciál, amely az államszocializmusban kiépült, és amely az ipar és a mezőgazdaság legkülönbözőbb ágaihoz kapcsolódóan intézmények tucatjait hozta létre és hosszú ideig működtette szakterületük műszaki fejlesztése érdekében. Hogyan volt vagy nem volt képes a mi technokráciánk adaptálni a nagyvilágban gyorsuló ütemben felgyülemlett szaktudást, hova tűntek szakembereink alig néhány év alatt, miért vált szinte semmivé az általuk sok évtizeden át felhalmozott ismeret?

Bódy Zsombor könyve – bár a címe erre nem utal – nem jut el a magyar rendszerváltásig, időhatára a levéltári kutatásokat illetően nem foglalja magába a hazai államszocializmus bő négy évtizedét, hanem csak – a szerző kifejezésével – a Kádár-korszak hajnaláig kíséri nyomon a történéseket, vagyis a hatvanas évek elejéig. A későbbi időszakra legfeljebb kitekintéssel él, például röviden kitér az 1969-es tudománypolitikai határozat körülményeire, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság történetére és néhány nagyobb ipari projekt sorsára, kérdései mégis a mai életünket döngetik. Ezért pontosabb lett volna a technokrata elit a pártállamban címet adni a könyvnek, miután a tág értelemben vett technokrácia, vagyis a műszaki értelmiség zöme, más szóval a vállalati szakemberek nem szerepelnek a vizsgált csoportok között, és az ő viszonyukat az elithez legalábbis meg kellett volna magyarázni a szerzőnek.

A könyv fejezetei jellegükben, megközelítésükben, forráshasználatukban bizonyos mértékben eltérnek egymástól. A 20. századi egyetemes, illetve a szovjetrendszerre érvényes megállapításokat tartalmazó részek mellett a hazai részterületeket vizsgáló mélyfúrásokat olvashatunk. Utóbbiak esetében a szerző alapos levéltári anyagokat bányász elő és érvel meggyőzően álláspontja mellett. Ezen belül két területet vizsgál részletesen, az egyik a Magyar Tudományos Akadémia, a másik az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság.

A könyv első fejezete – mintegy második bevezetőként – életutakon keresztül mutatja be a folytonosságot a két gyökeresen eltérő rendszer között. Így kerül elő két Kossuth-díjas, Mihailich

Győző hidépítő mérnök és Tárczy-Hornoch Antal geofizikus, továbbá Hárosy Teofil, a nyilasok által vezérőrnagyi kinevezéshez jutó és 1948-ban reaktívált katonatiszt, Rédey István térképész, Eperjessy Antal fegyvertechnikus, Dékány Sándor optikai szakértő és más katonatisztek.

Az esettanulmányok, de az egész könyv lehangsúlyosabb mondandója az, hogy a második világháború előtti műszaki-természettudományi szaktudást a szovjetrendszer „átmentette”, vagyis kezdettől, már a gazdaság szovjetizálásának idején szükségét érezte a korábbi ismeretek hasznosításának. Leszögezi, hogy „a korai pártállam teljesítményei jelentős részben a második világháborús hadigazdálkodás örökségei voltak”. Indokoltan vitatkozik Kotkin azon véleményével, amely szerint az eredmények egyfajta sztálinista civilizáció teljesítményeinek tekinthetők. Érdemes volna azért részletesebben megvizsgálni az államszocialista rendszerek együttműködéséből származó úgynevezett belső transzferek szerepét is. Gondolok itt a szovjet tudomány „eredeti felhalmozására”, és ennek nyomán a szakértők magyarországi működésére, továbbá a KGST keretén belüli tömeges információcserére.

Bódy a munka nagyobb részének feladatát a következőképp szabja meg: „a könyv további fejezetei azt vizsgálják, hogy az államszocialista rendszer Magyarországon milyen helyet biztosított a technokrata szakembereknek a maga hatalmi-intézményi struktúrájában, miként illeszkedett a szakszerűség és a politika egymáshoz” (29.). A vizsgálat előtt mindjárt hozzá is teszi a választ: a rendszer tág teret biztosított a technokrata tudás érvényesülésének, létrehozva az ehhez szükséges intézményrendszert is, különösen a hrucsovi „pragmatista” fordulat után. Hogy mennyiben volt vagy nem volt a két világrendszer közötti verseny dezideologizáló, abban vitám van a szerzővel, de ez nem jelenti azt, hogy a fő kérdésben, nevezetesen a technológiai tudás szerepének növekedésével kapcsolatban ne értenék egyet vele. Mint ahogy abban sincs vita közöttünk, hogy a technokrata mezőt a szovjetrendszerben rendi tagolódás jellemezte, az ágazatok egymás mellett léteztek, lobbicsoportokat alkottak, amelyek fontos szerepet vívtak ki maguknak a jövőbe vezető út kijelölésében.

Bódy Zsombor a vizsgálatot a műszaki jellegű, az ipari, kisebb részben mezőgazdasági termelést menedzselő technokráciára korlátozza, nem elemzi a társadalomtudományi terület szakértőit, bár kétségtelen, hogy ők sem játszottak lebecsülendő szerepet a rendszer fenntartásában. Gondolok itt a kizárólag a kapitalista világgal szemben kritikus értelmiség magatartására, vagy az alkalmazott társadalomtudomány és főként a szociológia rendszeren belüli teljesítményeire és intézményeire.

A szerző kitér arra a kérdésre, hogy milyen értelemben tekinthetjük civil szervezeteknek a technokrata terület társadalmi szervezeteit. Válasza indokolt, nevezetesen egy olyan sajátos civil szféráról van szó, „amelyben találkozott a felülről érkező politikai akarat és az egyes szakemberek vagy kisebb csoportjaik törekvése” (40.). 1945 után, a jobb- és szélsőjobboldali szerveződések felszámolását követően a Magyar Kommunista Párt szorgalmazására a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetébe terelték a műszakiakat. Az új civil szervezet eleinte koalíciós arcot öltött, de 1948 tavaszán e téren is átvették az irányítást a kommunisták. A szakszervezet felszámolása után, 1948 nyarán jött létre a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége. Az eljárás emlékeztetett más civil szerveződések sorsára. Bódy felsorolja a nem kevés ernyőszervezet 1954-es tagszervezeteit. Az összesen huszonhat egyesület és társaság közül részletesebb példaként a Gépipari Tudományos Egyesületnél mutatja ki azt, hogyan kapcsolódott a szakmaiság a politikai felügyelettel. A szakmaiságot a rendezvények szervezésénél, a nemzetközi kapcsolatoknál éri leginkább tetten a szerző a Rákosi- és a kádári időkben egyaránt. Megállapítja, hogy a kongresszusok és külföldi utak révén fennmaradt a szakmák nemzetközi kommunikációja. Ezt szolgálta a szaklapok függetlensége is. Az adatok önmagukért beszélnek: 1957-ig mintegy hetven kutatóintézetet hoztak létre, és a létszám az 1953-as 18 ezerről 1961-re 29 ezerre nőtt (129.). Hozzáteszem, hogy ez a szám a továbbiakban dinamikusán emelkedett, és 1975-ben az akadémiai intézetekben – ha lehet hinni Köpeczi Bélának – már

több mint 20 500 fő dolgozott, s a kutatók száma az MTA keretein belül nem tett ki többet, mint 12 százalék.²

A könyv határozottan állást foglal a hivatalos társadalomszerkezeti kép, a munkás, paraszt, értelmiség hármasság mellett. Figyelme a középosztály kategóriájának alkalmazására terelődik, kár, hogy – az 1956-os Alapítvány kutatóinak fontos vizsgálata után – az elit kontra szubelit fogalmait nem elemzi, bár nem áll ettől távol, hiszen korábban maga is áttekintette a két világháború közötti elitkutatásokat.³

Eredeti fejezetcímmel áll elő a szerző: *Technokrata marxizmus-leninizmus – a határtalan távlatok diskurzusai*. Arra keres idézeteket, hogy hol fogalmaznak a kommunisták vezető szerepet az értelmiségnek, közelebbről a műszaki értelmiségnek. Talál is ilyen szövegeket Hevesi Gyulánál, a mérnökök szakszervezete megalapítójánál, a fiatal népbiztosnál, továbbá az Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetségénél már a Tanácsköztársaság idején. S valóban a technológia alkalmazásának felismerése, sőt a technokrácia vezetési igénye politikai berendezkedéstől függetlenül a Szovjetuniótól az Amerikai Egyesült Államokig terjedően volt. Lehetne hivatkozni Leninre, aki már 1918 januárjában az Orosz Tudományos Akadémia vezetőivel tárgyalt, és ennek nyomán kidolgozta a tudományos-technikai munkák tervének vázlatát, de 1920-ban az első gazdasági terv kidolgozásakor kétszáz tudós bevonásával készült a nagyszabású villamosítási terv, a GOELRO. Leninnél megmutatkozott annak szándéka, hogy a terveket tudósok bevonásával lehet reálisan előkészíteni, korrigálni és kivitelezni, majd a megvalósítást kontrollálni. Lenin kanonizálása nyomán alakul ki az a felfogás, hogy csak tudományos megalapozottsággal lehetséges a szocializmus építése. A moszkovita magyar kommunisták már ezzel az alapállással térnek haza 1945-ben, vagyis meggyőződésük, hogy a szocializmus építését nagyszabású technológiai tervezéssel lehet biztosítani.

² KÖPECZI Béla: *A tények igazsága. Fejezetek a művelődéspolitikai történetéből 1953–1988*. Erdély Örökség Alapítvány–Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2025. 119.

³ BÓDY Zsombor: Elitiek a két világháború között. *Századvég*, 2017/3. 5–29.

Ebben az időszakban a technokratizmus az utópizmust megerősítve pragmatikus megoldásokat kínált a társadalom számára. Az 1948 utáni években a fejlesztés dinamizmusába vetett hit is egy ilyen reménykedésre épült. Az államosítások után, a nagyarányú műszaki kihívások idején ezt mutatta a mérnökképzés felfuttatásán, a szervezeti keretek összpontosításán át egészen az újító mozgalomig minden. (Az újító mozgalomról nem szól a könyv, bár a munkásság és az üzemi technikusság oldaláról ez is része volt a műszaki fejlesztési kampánynak.) Így jut el a szerző a műszaki értelmiség és a haladás „képzetkörének” szoros kapcsolatáig a marxista-leninista ideológiában. Másik oldalról a műszakiak megszólalásainak ad hangsúlyt, amely erősítette a közös „diskurzusmező” fenntartását, egyben a műszakiak magas presztízssű csoportjai tudásának értékét. Több idézetet hoz régi szakemberektől a népi demokrácia, a szocialista tervgazdaság melletti elkötelezettségre.

A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló fejezet is esettanulmánnyal indul, nevezetesen két régi agrártudós, Shandl József és Sedlmayr Kurt kiemelt, 10 000 forintos javadalmazásával. Bódy bemutatja fontos tisztségeiket és elismeréseiket, amit részben Erdei Ferencnek köszönhettek. A Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán által kezdeményezett önálló Természettudományi és Műszaki Akadémia ugyan nem valósult meg, helyette önálló akadémiai osztályt kaptak e terület tudósai. A politikai szelekció után a szerző nyomatékosítja, hogy a természet- és műszaki tudományok képviselőinek aránya 1948 után megugrott. Ismét több karrierúttal támasztja alá azt a véleményét, hogy a műszaki és mezőgazdasági területekről a második világháború előtt is jelentős teljesítményt nyújtó szakemberek kerültek akadémiai székbe. Összességében az 1956-ig terjedő időszakról így fogalmaz: „Az MTA átalakítása egyszerre jelentette az intézmény alárendelését a politikának, és központi intézménnyé emelését a tudományos szférának.” (108.) Ezzel a megállapítással messze-menően egyet lehet érteni.

A szerző ezt követően végigveszi a Magyar Tudományos Tanács szerepét, az osztályok alakulását, a költségvetéseket, a munkatervi kötelezettséget, az akadémikusok átlagéletkorát, a

Kossuth-díj-adományozásokat, amelyekben a műszaki, az agrár- és természettudományos kutatókat preferálták. A felvettek felsorolása után ismét megállapítja, hogy az állampárt vezetése a műszaki, agrár- és természettudományi területeken dolgozókat előnyben részesítette, miközben döntő többségük technokrata, és jó részük pártonkívüli volt. A kádári hatalom hasonlóan bánt az akadémikusokkal, sőt az 1969-es tudománypolitikai határozat összességében megerősítette ezt az irányt. Csak sajnálni tudjuk, hogy az MTA reformja és az országos tudományos kutatási terv kidolgozása már nem fért bele a könyv időhatárába.

Az 1955-ben létesített Országos Műszaki Fejlesztési Tanács személyi összetételét vizsgálva Bódy Zsombor ismét arra a következtetésre jut, hogy egy részük 1945 előtt is ipari vezetői vagy egyetemi tanári, esetleg minisztériumi pozíciót töltött be. Részletesen kitér Varga Józsefre, a kitűnő vegyészre, aki több háborús kormány tagja volt, később a legnagyobb bányavállalat elnökének tisztét, egyetemi tanári pozíciót birtokolt, s a világháborús hadigazdálkodás egyik kulcsembereinek számított, ennek ellenére a műszaki-háborús fejlesztés érdekében Rákosiék hajlandók voltak csatasorba állítani.

A könyv feleleveníti az MDP Politikai Bizottsága által megvitatott és az MDP Központi Vezetősége, illetve a Minisztertanács által 1955 nyarán kibocsátott levelet, mint a Nagy Imre agrárcentrikus politikájával szembeni iparfejlesztési hullám fontos dokumentumát. A műszaki fejlesztés érdekében lebonyolított akciósorozatról, „társadalmi vitáról” a szakirodalom is hajlamos megfeledkezni, pedig ez az 1955. november 9–12. közötti nagyszabású KV-ülés előzményeként fontos eseménye volt a Rákosi-féle reformellenes politikai hullámnak. A szerző le is szögezi, hogy az ekkor elfogadott határozat mintegy ellenpontját képezte a Nagy Imre-féle 1953. decemberi, ugyancsak nagyszabású agrárpolitikai határozatnak. Az 1955 augusztusától létező Országos Műszaki Fejlesztési Tanács olyan véleményező testületként kezdte meg működését, amely a vezető kutatókat „közvetlenül a hatalombirtokosok mellé rendelte” (139.). A technokrata és a politikai elit új testülete működését azután az 1956-os események szakították félbe.

Az országos műszaki fejlesztési intézmény, vagyis a technokraták beillesztése a hatalmas struktúrába a Kádár-rendszer kerekei között is megoldandó és megoldható feladat maradt. A szerző végigköveti ennek lépcsőit 1957 novemberétől, 1959 tavaszán át egészen az Országos Tervhivatal Műszaki Titkársága megalakításáig, ami természetesen nem volt független a Szovjetunióban lezajlott történésektől. Közben megismerkedünk a vezető, Sebestyén János, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) létrehozását előkészítő szakember életútjával. Bódy pontosan meghatározza, hogy az OMFB az Országos Tervhivataltól és a minisztériumoktól független műszaki fejlesztési feladatokat ellátó csúcsszerv volt. Viták után az 1962-ben létrejövő OMFB vezetőségéről és kezdeti munkamódszeréről, működéséről és kibővített feladatköréről épp Sebestyén János könyvének segítségével kapunk képet. Bódy kitér az OMFB haditechnikai és kémtevékenységére, amire azonban szerintem csak közvetett információk állnak rendelkezésre. Átveszi Sebestyén János véleményét, amely szerint az OMFB „rendszeridegen intézmény” volt. Vagyis nem lobbiszervezet, hanem szaktudáson alapuló, kvázi minisztériummá növekvő, nagy autonómiával működő alakulat. Egyben igen jelentős összegekkel rendelkezett, magába építette a licencvásárlások feletti döntés lehetőségét, és az ötvenes évek elejihez képest a gazdaságossági szempontokat összekapcsolta a korszerű műszaki megoldásokkal. A tervezés megalapozójának szerepében is fellépett. Mindennek következtében a nagyvállalati lobbik és a technokraták között a kapcsolatok szorosabbra fonódtak. Az OMFB részt vett az 1960-as évek közepén a gazdasági reform előkészítésében is. Ebben a szerző részben Germuska Pál kutatásaira támaszkodik. Az 1970-es években az intézmény stabilizálódott. A műszaki fejlesztés a rendszer átfogó politikája részeként működött. Megállja helyét az a megállapítás is, hogy a Kádár-rendszer szokatlan mértékű autonómiával intézményesítette a technokrácia szerepét, aminek következtében Magyarországon a technológiatranszfer kapuja tudott lenni. Bódy itt beépíti a technológiai transznacionális szemléletről korábban megfogalmazott álláspontját.

Az utolsó előtti fejezet néhány technokrata nagyprojektre tér ki röviden. A járműipari szaktudás is a második világháború előtről származik, mint ahogy a licencvásárláshoz szükséges nyugati kapcsolatok is ebből az időből, sőt akár még régebből datálódnak. A nagyprojekteknél ismét belép a transzferek szerepe. Különösen így volt ez az OMFB számítástechnikai programjánál, ahogy a kőolaj-finomításnál is. A bauxitbányászat esetén a fejlődés régről egyenesvonalú volt, amihez a második világháború alatt kiépült alumíniumipar kapcsolódott. A szerző két megállapítást tesz. Az első, hogy a kapcsolatok gyökere legalább a második világháború éveire nyúlik vissza. A második az, hogy a kivitelezésük sajátágosan szovjet típusjegyeket mutat. A piaci viszonyokkal ellentétben „[l]étrejöttük alapja egyedül a technokrata szaktudás volt, s az a hit, amelyet a források fölött végül rendelkező politikai vezetés e szaktudásba vetett” (206.).

Az összegzésben Bódy Zsombor megerősíti monográfiája téziseit. Ismét kiemeli, hogy a technokrata érvelés nem volt teljesen azonos az ideologizálással, mindig praktikus keretek között maradt. A transzferre kitérve leszögezi, hogy a „keleti blokk tudománya a meglehetősen merev intézményi struktúrákban is képes maradt a globális kutatások felvételére” (211.). Idehaza az OMFB keretében megvalósult import sem maradt teljesen hatástalan. Szerepet játszott az átfogó modernizációban, de a nyugati megoldáshoz képest lassabban, növekvő elmaradással, Magyarországon azonban aránylag kevés hibával. A keleti blokkban akadálytalanabbul érvényesülhetett a technokrácia. A politikusok „tőlük várták a felismert technológiai elmaradás felszámolását” (215.). Tisztelet, elismerés, nagy szabású támogatás övezte munkájukat. Végül újra leszögezi: „A szovjet típusú rendszer feltétel nélkül hitt a racionális, tudományosan megalapozott szaktudásban.” (220.) Túlzottan is.

A könyv határozottabb szerkesztésével az ismétlések megtakaríthatók lehettek volna. Ezzel együtt Bódy Zsombor munkája egyszerre összegzés és alapkutatás a témában. Illeszkedik Kalmár Melinda nagyszabású monográfiájának szemléletéhez, rokon vonásokat mutat sokak globalizációkutatási, transzferkutatási, elitkutatási nézőpontú munkájával, közelebbről például

Somlai Katalin ösztöndíj-kutatási teljesítményével, ugyanakkor fontos új eredményeket produkál. Feltétlen érdemes lenne időhatárát a rendszerváltásig, sőt tovább is kiterjeszteni, a műszaki-technológiai transzfer lehetőségét és korlátait alaposabban megvizsgálni, a korporatív vagy annál még bővebb megoldások kérdését jobban körüljárni, a politikai vezetés és a technokraták kapcsolatának történetét 1990-ig és azt követően, mondjuk a század végéig követni. A szerzót sokoldalú történeti-szociológiai érdeklődése erre mindenképpen felvértezi. Reméljük, nem marad el a folytatás, és az új magyar történetírás egy fontos nagyszabású monográfiával gazdagodik.

Feitl István